

PETER ZAJAC

KRAJINA BEZ SNA

Vydavateľstvo Kalligram, Bratislava 2004

DISKUSIA

Peter Zajac
odpovedá na otázky a diskutuje o svojej knihe
so Samuelom Abrahámom, Egonom Gálom,
Eugenom Gindlom a Františkom Novosádom
(str. 102)

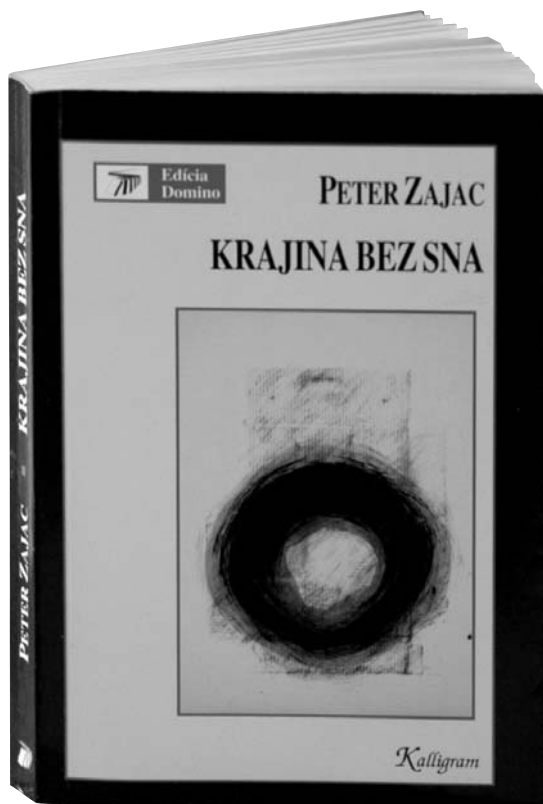
Z bibliografie Petra Zajaca:

- Príbeh doktora Fausta, Bratislava, Mladé letá, 1979
Tvorivosť literatúry, Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1990
Pulzovanie literatúry, Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1993
Wie laub von einem Baum. 29. Geschichten aus der Slowakei, Blieskastel,
Gollenstein Verlag, 1994
Auf den Taubenfüsschen der literatur, Bleiskastel, Gollenstein Verlag, 1996
Sen o krajine, Bratislava, Kaligram, 1996
Másnapos ország, Bratislava, Kaligram, 2002
Slovensko na ceste do neznáma (eds. Fedor Gál, Peter Gonda, Miroslav Kollár, Grigorij
Mesežnikov, Marián Timoracký, Peter Zajac), Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2003
Krajina bez sna, Bratislava, Kaligram, 2004
1+1 (s Fedorom Gálom), Bratislava, Perus 2004

Preklady Johanna Christiana Günthera, nemeckej, rakúskej a švajčiarskej balady,
expresionistickej lyriky, Gottfrieda Benna, Bertolta Brechta, Güntera Eicha, Petra Huchela,
Heinera Müllera, Ingeborg Bachmannovej, Karla Krausa, Thomasa Bernharda (s Jánom
Štrasserom) a Johanna Wolfganga von Goetheho (s Ľubomírom Feldekom)

Hybridnosť slovenskej spoločnosti

ZAJAC: Na začiatku by som rád povedal poznámku k mailovému komentáru Františka Novosáda. Hovorí, že *Krajina bez sna* je heterogénna a že pojem hybridnosť vnímam čisto negatívne. Nemal ambíciu napísať monografiu. Jednou z jeho kľúčových tém je tvorba kultúrnej pamäti, a obzvlášť vzrušujúce je zachytiť utvárajúcu sa kultúrnu pamäť. Na Slovensku fakticky neexistujú historici, ktorí by sa venovali súčasným dejinám, svojou otvorenosťou sú pre nich priveľmi riskantné. On na seba toto riziko vzal. Opieral sa pritom o koncepciu kultúrnej pamäti Aleidy a Jana Assmannovcov. V podstate chápu kultúrnu pamäť ako sondu, ktorú spúšťame do jednotlivých archeologických vrstiev, niekde naráža na rudu, inde na hlušinu. Dávno pred Assmannovcami sa k takémuto konceptu blížil Václav Navrátil pojmom osobnej archeológie, ktorá sa mala podľa neho zaoberať predovšetkým „zapadnutými zážitkami aktivizovanými budúcnosťou“. Touto cestou šiel aj Oskár Čepan. Ak mám parafrázovať jeho geologickú metaforu zo štúdie *Vzťahy v literárnom vývine*, niekde sa pritom presunuli celé komplexy vrstiev, inde sa dali do pohybu naraz vertikálne aj horizontálne vrstvy pamäti. Ak niečo utvára spoločného menovateľa *Krajiny o sne*, je to princíp osobnej archeológie, na základe ktorej sa usiluje odlišiť v slovenskej kultúre 19., 20. a začiatku 21. storočia hlušinu od rudy.

NOVOSÁD: Pojem hybridnosti používaš vo svojich textoch bez vysvetľovania. Je to však pojem, ktorý v твоjich výkladoch hrá centrálnu úlohu, a preto by bolo dobré charakterizovať ho presnejšie. Chápem ho ako pokus vidieť situáciu v slovenskej spoločnosti v istom priereze v kontexte, vcelku, a v kontraste k obvyklému písaniu o stave spoločnosti, ktoré sa u nás presadilo, teda prostredníctvom interpretácií istého súboru štatistických údajov. Pokiaľ som však čítal pozorne, tak ani na jednom mieste nie je hybridnosť prezentovaná v neutrálnom alebo pozitívnom zmysle. Vždy je charakterizovaná ako negatívum, ako brzdiaci činiteľ. Potom sa zdá, akoby bola dobrá tá spoločnosť, ktorá nie je hybridná, ale „čistá“, akoby podľa učebnicového modelu. A myslím si, že táto perspektíva, v ktorej je „špinavá realita“ konfrontovaná s „čistým ideálom“, nie je vždy najlepším východiskom pre vecnú kritiku udalostí, procesov alebo osôb, ktoré boli na javisku v relevantnom ob-

dobí. Nemyslím si, že postaviť analýzy a deskripcie na konfrontácii nečistej, hybridnej reality so snom o ideálnom usporiadaní vecí je práve produktívne počínanie.

ZAJAC: Pojem hybridný sa zvykne používať v dvoch významoch. Na jednej strane je zrejmé, že svet je stále väčšmi heterogénny, a v tomto zmysle aj hybridný, a že táto hybridnosť môže mať na kultúru dynamizujúci vplyv. Slovensko je napokon historicky hybridnou krajinou, kde sa krížilo viacero etník, národov, náboženstiev a kultúr. To je na slovenských kultúrnych dejinách fascinujúce a do konca života budem zaviazaný etnológom okolo pani Sone Kovačevičovej, že mi umožnili do tejto oblasti nahliadnuť. Hybridnosť periférie môže dokonca viesť k jej tvorivosti, ako som sa pokúsil ukázať vo svojej úvahe o tvorivosti regiónov ešte v polovici osemdesiatych rokov.

V Krajine bez sna, čo implikuje aj názov, používam pojem hybridný odlišne. V pôvodnom, antickom význame znamenalo slovo *hybris* trúfalosť, nadutosť, vystatovačnosť, aroganciu. To sú veľmi často vlastnosti hybridných čias a priestorov. V našom prípade je to doba, v ktorej sa spojila komunistická arogancia s ponovembrovou nadutosťou novodobých kondotierov (ako nazval dnešných politikov a podnikateľov nebohý Peter Lebovič) v priestore civilizačného švu medzi Západom a Východom. A na rozdiel od Františka Novosáda si myslím, že kritické skúmanie takejto situácie na pozadí reálnych, aj keď často nerealizovaných možností je nanajvýš produktívne, lebo si nemyslím, že žijeme v najkrajšom z možných svetov.

A ešte jedna vec. Dnes u mňa rastie presvedčenie, že vysoká miera heterogenizácie vedie k rozpadu jednotlivých spoločností. Mám silnejší pocit, že dnes si oproti samovoľnému procesu zvyšujúcej sa heterogenity potrebujeme, ako tmel našej identity, vedome utvárať pevné orientačné body.

NOVOSÁD: Ani ja si nemyslím, že žijeme v „najlepšom z možných svetov“, ale nie je sen ako sen. A pochybujem o tom, že práve prostredníctvom „sna“ môžeme identifikovať „reálne možnosti“. Ináč ide o to, aby sme spoločnosť kritizovali z hľadiska jej reálnych možností.

GÁL: Tiež si myslím, že hybridnosť je v istom zmysle negatívna a je to skôr záležitosť intelektuálov ako politikov. Treba totiž rozlišovať medzi pluralitou a hybridnosťou. Podľa mňa je za celou tou pluralitou ideológií a záujmov v spoločnosti, ktorá nie je hybridná, a teda má istú stabilnú kultúru – akýsi súbor návykov, samozrejmostí a práv, ktoré pluralitu umožňujú. Práve vďaka tejto kultúre neznamena zmena politickej moci zmenu všetkého. A práve táto kultúra, ktorú by mali pestovať intelektuáli, tu chýba. Ale otázkou je, či táto kultúra u nás nechýba práve preto, že slovenské intelektuálne dejiny sú diskontinuitné a skoro každá generácia začínala nanovo. Nebol tu vytvorený žiadny kultúrny fundament, čo teraz pociťujeme ako negatívnu črtu hybridnosti.

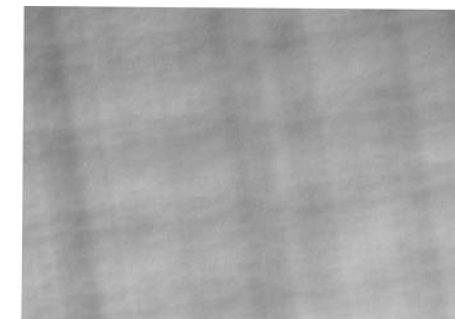
GINDL: Ja len zopakujem, čo povedal pán Novosád: dve úvahy majú hybridnosť dokonca v nadpise, ale používaš ju aj v iných materiáloch tejto knihy. Mal som pocit, že väčšinou s negatívnou konotáciou. A ďalšia dôležitá výhrada: vo svete, ktorý vymenil totalizáciu za hybridnosť, máš neuveriteľne rýchlo a neuveriteľne intenzívne sledovať jeden maličký úsek tohto sveta – krajinu, ktorá sa volá Slovensko. Vnímaš ju mimo tohto kontextu a vyčítaš jej to, čo si vlastne osvojil celý svet. Spomínaš Šútovcov amalgám, ako čosi negatívne, hoci amal-

gám je hmota, z ktorej sa vyrába veľmi funkčná plomba. Amalgamické efekty, ktoré sú jedným slovom hybridizácie, jednoducho prinášajú nečakané a pozitívne efekty.

ZAJAC: K hybridnosti a heterogenite Slovenska posledných pätnástich rokov mám naozaj vyhranene kritický postoj. Ale nemyslím si, že je to špecificky slovenský problém. Podobné procesy sledujeme v celej strednej Európe, aj keď vývin v jednotlivých krajinách ide asynchrónne. Ak mám použiť nomenklatúru bájok, ktorá hrá v rétorike našich politikov a médií takú dôležitú rolu, boli sme mačkopsom, dnes sme tigrom a zajtra sa možno zmeníme na žabu strednej Európy.

Ján Lajčiak

GÁL: Mňa v tvojej knihe zaujala kapitola „Slovenskí intelektuáli v 20. storočí“. Ako keby na Slovensku vždy boli iba dva typy intelektuálov: komplici moci a disidenti. Vlastne z celého toho panoptika intelektuálov, ktoré tam uvádzaš, sa vymyká iba jeden človek – Ján Lajčiak. Pozoruhodou črtou slovenských dejín je, že sa tu politické režimy striedali rýchlejšie ako generácie, a tak sa z kritikov predchádzajúceho režimu väčšinou stávali komplici nasledujúceho. Lajčiak bol iný. Mimoriadne vzdelaný a osamelý človek, ktorý kritizoval nie konkrétnu politiku, ale kultúru prostredia, v ktorom sa politika odohrávala. Tento človek, ktorý nebol ani disidentom, ani komplicom politickej moci, mal aj príznačný koniec. Skončil niekde na vidieckej fare a nikto nevenoval pozornosť tomu, čo píše. Mám pocit, že tento typ intelektuála na Slovensku chýba. Chýba tu intelektuál, o ktorom píše Milan M. Šimečka v pasáži, ktorú cituješ. Intelektuál sa líši od politika tým, že nemôže byť porazený podľa pravidiel politického zápasu o moc, pretože o túto moc neusiluje. Aj preto si myslím, že slovenská intelektuálna diskusia je dnes štruktúrovaná tak, ako je štruktúrovaná slovenská politika a slovenskí intelektuáli sa delia podľa toho, za ideológiu ktorej politickej strany hrajú. V každej spoločnosti by však mala existovať skupina intelektuálov, ktorí vytvárajú niečo ako „epistemické spoločenstvo“. Spoločenstvo vzdelaných ľudí, ktorí pomenovávajú situáciu, vytvárajú slovníky a diskurz..., špecifikujú istý súbor samozrejmostí, ktoré musí rešpektovať každá politická debata. Keď neexistuje tento súbor samozrejmostí, tak debata sa rozpadáva a žiadny intelektuálny diskurz neexistuje.

ZAJAC: Slovenská kultúra 19. a 20. storočia sa v podstate utvárala bez možnosti prirodzených alternatív. Vyžadovalo sa zachovávanie národnej jednoty, stotožnenie s autokratickým vojnovým štátom a potom s komunistickou ideológiou. Všetko ostatné narážalo na odpor. Slováci nemali vlastný štát ani výkon štátnej moci až do roku 1918, nemali kompletné vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Slovenský intelektuál si vytvoril predstavu, že je len v obrannej pozícii a že štátna moc je niečo principiálne nepriateľské. Po roku 1918 sa za prvej Československej republiky, za Slovenského štátu, ale aj za komunizmu prihrievala pri moci vždy iná skupina intelektuálov. Pritom sa tvárili, že to nie je ich, ale cudzia moc. Tým si robili alibi pre svoje správanie. Po roku 1989 a špeciálne po roku 1992 sa ukázalo, že je to len milosrdná lož. Potvrdilo sa, že intelektuál sa správa v slobodnej, demokratickej spoločnosti rovnako otrocky ako predtým. Ale Lajčiak, pokiaľ chcel ostať slovenským intelektuálom, nemal na výber. Bol to vzdelaný človek, študoval na najlepšíoch európskych univerzitách, vrátil sa na Slovensko a jeho vlastná cirkev, ktorej sa zdal nebezpečný svojimi modernými názormi, ho „vypodkala“ na faru vo Vyšnej Boci, kde zomrel v totálnej osamelosti a osi-hotenosti aj so svojou predstavou modernej slovenskej kultúry. A nebol jediný.

GÁL: A o čom to svedčí?

ZAJAC: Svedčí to o dvoch veciach. Keď chcel byť ako slovenský intelektuál dôsledný, vynieslo ho to kdesi na totálnu perifériu. A práve typy, do vlastných radov kritických intelektuálov, ako Lajčiak, sa v slovenskej spoločnosti dostávali na perifériu. Takže slovenský intelektuál mal akési obranné mechanizmy, ktoré mu našepkávali, aby nešiel na doraz. To však nie je „produktívny postoj“ a nespája „hybridnú realitu so snom o ideálnom usporiadaní vecí.“ Pri úvahe o slovenskom intelektuálovi ma najviac zaujala otázka, ako je možné, že nech sa menia režimy, spoločenské systémy, štátne útvary, nech ide o obranný charakter spoločnosti alebo o pocit zábezpeky, nech ide o neštruktúrovanú pospolitosť alebo štruktúrovanú spoločnosť, slovenský intelektuál sa vždy nakoniec vracia k vlastnému historickému stereotypu správania. Nazval by som ho historickým oportunizmom, večným návratom k tej istej prispôsobivosti.

GÁL: Ja si myslím, že na Slovensku, aj medzi nami teraz, prebiehajú dva druhy diskusií a sporov. Ten prvý je o vecných problémoch, o transformácii: ekonomickej, zdravotnej, školstva, o EÚ, európskej ústave a podobných veciach. A ten druhý je to, čo niektorí nazývajú kultúrnou vojnou. Je to o charaktere spoločnosti, o hodnotách a víziách. Nedostatkom je, že tieto dva diskurzy sa miešajú dohromady. Spory, ktoré by mali byť vecné, sa ideologizujú, vnášajú sa do nich hodnotové, morálne, ale aj iné záležitosti. A tým sa zamedzuje možnosť hovoriť o vecných problémoch vecne. Myslím si, že tieto dva diskurzy je potrebné oddeliť. A práve človek typu Lajčiak, nech už boli podmienky jeho života akékoľvek, tu teraz chýba. Bežný občan tejto spoločnosti, ktorý nesedí v parlamente, je dosť vzdelaný, nie je nikoho poradcom, pozná problémy a dokáže o nich písať.

GINDL: Nadviazal by som na to. Skutočne je podivné, že tieto dva typy uvažovania sa neoddelili, lebo keď sa vrátíme do minulosti, boli tu také dve situácie. Prvá situácia, keď slovenský intelektuál mohol aj niečo zmeniť, ak chcel, ale len tým, že sa nejakým spôsobom asocioval s mocou. To bolo aj za Uhorska, keď títo ľudia neboli perifériou alebo úplne v periférnej spoločnosti. Neboli bezmocní, neboli v takej pozícii ako dnes napríklad lídri nejakej

rómskej komunity. Boli pomerne dobre integrovaní do uhorskej spoločnosti s prekvapujúco dobrými väzbami až do špičky štátu. A druhá situácia bola vtedy, keď moc chcela, aby sa intelektuál definoval vo vzťahu k nej. A on to robil alebo nie, ale aj keď ju odmietol, aj tak sa k nej definoval. Preto je to prekvapujúce. Nevieť, prečo si vynechal tých oportunistov a sluhov, lebo keď to zoberieš dôsledne, intelektuál sa vždy definuje vo vzťahu k moci.

NOVOSÁD: Samozrejme, že istým spôsobom sa vždy musíme definovať aj vo vzťahu k moci, ale zrejme to nemusí byť ten primárny spôsob sebadefinície. Mňa však prekvapuje, že po osemdesiatom deviatom, keď moc už nemusí byť pre nás základným referenčným rámcom, stále ešte pretrvávajú „zvyk“ definovať sa vzťahom k moci, teda k vládnucim stranám.

ZAJAC: Nemyslím si, že intelektuál sa má silou-mocou usilovať, aby bol čím viac vytesnený zo spoločnosti. Keby slovenská spoločnosť na začiatku 20. storočia dokázala Lajčiaka integrovať, bolo by to lepšie pre ňu i preňho. Ja len upozorňujem na niečo, čo svedčí o spoločnosti. V čase, keď slovenskí intelektuáli viedli zápas o existenciu slovenskej kultúry, boli ochotní nechať chátrať na periférii, hádam najväčšieho slovenského intelektuála tých čias. To je otázka samotnej kultúry. Uvediem iný príklad: Maďari sa po roku 1956 správali veľmi tvrdo voči opozičným intelektuálom. Viacerí sedeli vo väzeniach. Ale bol som svedkom toho, ako Arpád Göncz rozprával, že mohol prekladať z angličtiny. On mohol prežiť a maďarská kultúra dostala vynikajúce preklady americkej a anglickej literatúry. To je iný postoj, ako nechať intelektuálov pracovať v kotolni alebo umývať okná a úplne im znemožniť verejne publikovať čo i len preklady.

Slovenský intelektuál

ABRAHÁM: Dobré, poďme k textu. Nadvižem na Egona a budem pokračovať priamo na strane 54 a 55, kde píšeš o dvoch typoch slovenských intelektuálov dnes. Prví sú oportunisti, služobníci moci z vlastnej vôle. Tí nás teraz nezaujímajú. Potom je tu druhý typ, ktorý si rozdelil na dve časti. (Bolo by zaujímavé pýtať sa, prečo nie na druhý a tretí typ, ale v poriadku, na dve časti.) Prvá časť sú tí, čo sa nechcú angažovať, pretože vnímajú politiku ako „svinstvo“, a teda odmietajú prevziať zodpovednosť za veci verejné, resp. tí, čo sa podľa Martina Šimečku neusilujú o moc a obhajujú „permanentne prehrávajúce hodnoty“. Neusiluje sa o presadenie týchto hodnôt, ale o ich obhajobu. Cituješ Šimečku: „Slovenskí intelektuáli, najmä tí, ktorí patrili do hnutia VPN, zmiešali roly intelektuálov a politikov. Daňou za toto zmiešanie je dnes rola porazených.“ Tá veta sa podľa mňa týka teba, len ju na seba nevzťahuješ. Vidíš sa v druhej časti toho druhého typu intelektuálov: medzi tými, čo sa nevyhýbali verej-

nému angažovaniu aj za cenu, že sa zašpinia, ale pritom si zachovávajú morálnu energiu, intelektuálnu odvahu a nemeniteľnosť vlastných generálnych línií. A potom je tam podľa môjho názoru, kľúčová veta: „Ak si chce uchovať ľudskú a intelektuálnu integritu, ostane v spoločnosti, ktorá chápe politiku ako číry mocenský nástroj, avšak politicky porazený, alebo z politiky odíde.“ V prvom rade chcem, aby si reagoval na to, že Martin Šimečka hovorí o VPN a ľuďoch, ktorí boli vo VPN, ako o permanentne porazených, pretože sa zmiešali s mocou. A potom o tých intelektuáloch, medzi ktorých sa, predpokladám, sám zaraďuješ.

ZAJAC: Tú úvahu som písal niekedy v roku 1998 a dnes vidím, že to bola ilúzia. Poviem bez sebazaprenia, že som odišiel z politiky nie preto, že by som nezniesol politickú porážku, na porážke nevidím nič nehanebné – , ale preto, že s dnešným typom politiky, ktorý takmer celkom rezignoval na službu verejnosti a stal sa čírym bojom o moc, som nechcel mať nič spoločné. Každý má nejakú mieru citlivosti a moja bola prekročená. Naopak, divil som sa, že to, čo bolo pre mňa viditeľné a jasné, moji intelektuálni priatelia nevideli, alebo nechceli vidieť, alebo si pred tým zakrývali oči. Až dnes hovoria to, čo mali hovoriť pred a po roku 1998, ale už je neskoro. Arogancia moci ich prerástla a myslím, že politické karty na najbližšie obdobie sú rozdané. O niečo zložitejšia je odpoveď na tvrdenie Milana Šimečku, že intelektuál, ktorý nebol v politike, lebo sa neusiluje o moc, nemôže byť porazený. Zabúda pritom na dve veci, ktoré sa týkajú každého, aj jeho. Existujú rozličné typy moci. Porážka intelektuála sa nemusí spájať s priamou účasťou na politickej moci, ale napríklad na mediálnej moci s pokúšením robiť politiku prostredníctvom médií, čo celkom odporuje povahe mienkotvorných médií ako kritickej oponentúre moci. Okrem toho má slovenský intelektuál neodolateľnú potrebu prihrievať sa pri moci, parazitovať na nej, „pomáhať jej“, „radiť“ či jednoducho sa vyhrievať na jej výslni. Je to fraškovitá podoba vzťahu komunistickej moci ku komunistickému intelektuálovi. Keď poslúchal, dovolili mu občas „zobať“ z jedného stola s pánom.

ABRAHÁM: Odišiel si z politiky, lebo sa cítiš politicky porazený. Považuješ za oveľa dôstojnejšie, keď niekto vstúpi do politiky aj za cenu, že bude porazený a politicky marginalný.

ZAJAC: Nejde o politickú porážku. My sme boli politicky porazení v roku 1992, ale napriek tomu sa nám tvrdou prácou podarilo v roku 1998 obrátiť vývin na Slovensku. A bola to praktická stranická práca so všetkým, čo k tomu patrí, s nekonečnou prácou v teréne, s ustavičným opakovaním, že sa netreba báť, lebo pri dobrej práci možno mečiarovský režim politicky poraziť, s rizikom vlastnej likvidácie zo strany Mečiarovho režimu. Dodnes som presvedčený, že Slovensko sa vo chvíli, keď sa o vstupe SDK do volieb v roku 1998 rozhodovalo na Najvyššom súde, ocitlo na pokraji studenej občianskej vojny. Dnes je problém iný – politika dosiahla takú mieru zavádzania, podvádzania, podrazníctva, manipulácie, lži, nelojality a rozporu medzi skutkami a činmi, ktorá je pre mňa osobne neprijateľná. Nezničili nás politickí protivníci, ale podrazníci a hrabivci vo vlastných radoch, ale aj tí, čo to premlčali, lebo verili v existenciu menšieho zla.

GINDL: To je niečo celkom legitímne a nikto ti to nevyčíta.

ZAJAC: Veď ja to ako výčitku ani neberiem. Dnes už dokonca ani nie ako výčitku voči priateľom, ktorí celý ten čas mlčali. Vyčítal som im to vtedy, keď som si myslel, že vnútorný rozklad politiky sa ešte dá zastaviť.

GINDL: Keď sme hovorili o porážke, tam ide len o to, že v osemdesiatom deviatom sa v rozličných krajinách postkomunistickej Európy dostalo k moci množstvo intelektuálov, a väčšina z nich aj po niekoľkých rokoch odišla. Ale položme si otázku, čo je vlastne dnes politika? Dnes je tu politika hry, spoločenskej hry v kartách. Buď si zoberiete pravidlá, ktoré určujú, kto dokáže získať lepšie karty zosilnie v dialógu aj v politickej váhe, ktorú predstavujú jednotlivé strany reprezentujúce iné hodnoty. Alebo so slabšími kartami hráš tak obratne, aby si dosiahol istý politický úspech. Ak sa ti nepodarí ani jedno, ani druhé, potom je takýto postoj legitímny, tam sa nedá nič ospravedlňovať, ani nič vyčítať. Prečo však tá prehlbujúca sa porážka trvá, prečo sa tá časť spektra, ktorá reprezentovala tieto hodnoty, prepadá až do politického suterénu – nemyslím tým hodnotového, ale suterénu z hľadiska reálnej moci?

ZAJAC: Môžem hrať so silnejšími alebo slabšími kartami, ale je to niečo iné, ako keď hrám s označenými kartami.

ABRAHÁM: Ešte stále si neodpovedal na otázku, ktorá sa týkala teba. Ja mám potom pocit, že tvoje politické presvedčenie alebo tvoj politický hodnotový systém, ktorý sa prepadol na dno politického vplyvu, reflektuješ tým, že kritizuješ túto spoločnosť, že sa sama prepadá. Tá hybridnosť, to je jedna z kritik. A tým sa stále posúvaš do nejakej pozície, že ty si si zachoval úroveň a čistý štít, ale táto spoločnosť je v takom marazme, že nie je schopná reflektovať ťa a vnímať. A to, že si pre ňu mimo, je problém spoločnosti, nie tvoj. To je jedna vec, ktorá je podľa mňa pri čítaní tvojich prác absolútne zásadná. A druhá vec je o tvojom prepojení alebo takej obrane KDĽ, strany, ktorá má jasný smer, jasné pozície, je vyslovene vyhranená. Zdá sa mi, že KDĽ je v mnohých veciach inde ako povedzme mnohé tie hodnoty, o ktorých v posledných rokoch hovoríš. A napriek tomu sa zdá, že si urobil rozhodnutie – neviem, do akej miery je faustovské – hodíš svoje karty, svoje tromfy KDĽ, keďže si v pozícii osamoteného bežca, ktorý je na dne politickej moci a spoločnosť ho nechápe.

ZAJAC: Žijem na Slovensku, som súčasťou jeho prostredia v dobrom aj zlom. Pôsobím tu pracovne, publikujem, vychovávam doktorandov, robím na zaujímavých literárnych projektoch, začínam sa zaoberať problémami vzdelanosti. Necítim sa byť iný, ako je táto spoločnosť. Aj keď mám názory, ktoré sa niekedy zdvorilo označujú ako vyhranené, menej zdvorilo ako radikálne. Myslím si, že nie som človekom krajností, ale miery. A ak ma občas niekto v internetovej diskusii anonymne označí za politického skrachovanca, pripomína mi to karikatúry imperialistov v *Roháči* päťdesiatych rokov minulého storočia. Cítim sa slobodne, a výrazom slobody je aj sloboda odísť z politiky.

Pokojne môžem odpovedať na tvoju otázku, aký je môj vzťah ku KDĽ. Moja pätnásťročná skúsenosť mi hovorí, že KDĽ je dnes pomaly už jedinou politickou stranou, v ktorej existuje preferencia hodnotových orientácií, vychádzajúca z presvedčenia, že politika nie je len

čistým bojom o moc, ale aj zápasom o hodnoty. To je základný rozdiel medzi KDH a ostatnými nesocialistickými stranami. Nemusím so všetkým súhlasiť, ale pre mňa je podstatná základná zhoda. Preto mi je KDH politicky bližšie ako ostatné politické strany.

GÁL: To je pravda, KDH je dnes na Slovensku jediné politické hnutie, ktoré má akýsi koherentný hodnotový postoj, aj keď s ním nesúhlasím. A myslím si, že hendikepom slovenských diskusií je rozhodne to, že neexistuje alternatívny postoj, rovnako koherentne sformulovaný. Vyzerá to, ako keby hodnoty, ktorých sú zástancami, boli jediné správne a nebudaj univerzálne, a všetky ostatné názory sú akoby hodnotovo vyprázdnené a nemravné.

ABRAHÁM: Nezapadni, že tu sedemdesiat rokov neexistovalo prostredie, kde by sa liberalizmus mohol kultivovať, teda prostredie, kde extrémne názory a postoje sú na okraji a menšinové. Len teraz, ako sme vstúpili do EÚ, vzniká pokojný priestor na formovanie skutočného liberálneho spoločenstva. Napokon väčšina riešení, ktoré ponúka KDH, nie sú determinované náboženskou doktrínou, nie sú odlišné od tých liberálnych.

GÁL: Zásadný problém, ktorý tu na Slovensku existuje medzi liberálmi a konzervatívami je, že jedni aj druhí vidia problémy, ktoré tu vznikajú, majú však rôzny pohľad na ich riešenie. Ale zatiaľ čo konzervatívci majú na Slovensku svoju politickú stranu, majú obsadené dôležité miesta na ministerstvách, liberáli sú rozptýlení v spoločnosti a nemajú žiadny politický vplyv.

ZAJAC: Majú svoju SDKÚ, majú svoje ANO.

GÁL: To nie sú liberáli. A ešte niečo. V jednej veci s Petrom súhlasím a v druhej nie. Naozaj si myslím, že po druhej svetovej vojne ľavicoví liberáli senzibilizovali západnú spoločnosť vo vzťahu k ľudským právam, spravodlivosti, slobode a k mnohým ďalším dobrým veciam. Dnes konzervatívci senzibilizujú našu spoločnosť vo vzťahu k rodine, k istým hodnotám a iným dobrým veciam. Ale senzibilizovať ešte neznamená mať univerzálnu odpoveď a už vôbec to neznamená mať moc vnucovať svoje partikulárne odpovede iným. Morálka a hodnoty sú dnes dôležitou zložkou politických sporov nielen na Slovensku, a preto je dôležité, aby tu konečne bolo počuť aj rozumný liberálny názor.

ZAJAC: Ale ja želám slovenským liberálom, aby hľadali odpovede a nachádzali ich. Len tak môže vzniknúť diskurz. Zatiaľ ich nevidím.

GÁL: Je to pravda, zatiaľ nie sú viditeľné.

ZAJAC: Zatiaľ vidím iba zaseknutosť, vidím odpovede, ktoré sú často „mimo“. Vidím len zbesilú obranu voči tomu, aby sa o týchto veciach normálne a pokojne diskutovalo. Takýto diskurz nemôže prebiehať na politickej úrovni, kde sa musí všetko maximálne zjednodušovať.

Achillova stopa

ZAJAC: Fero, ty dnes o vývoji po roku 1989 píšeš, že veci „dopadli relatívne dobre“. Ale spomínam si, ako si tesne po roku 1989 napísal, že vstupujeme do vychladnutých

Achillových stôp. Dnes sa akosi k tomu Achillovi približujeme, a paradox spočíva v tom, že naše roly sa vymenili. Ja som v roku 1989 vôbec nemal pocit, že sme odsúdení na večné zaostávanie. A dnes som na rozdiel od teba nespokojný. Máme parlamentnú demokraciu, sme v EÚ, v NATO, spoločnosť sa transformuje a v niektorých oblastiach dnes dokonca úspešnejšie ako inde. Ale myslím si, že v tom základnom, v kľúčovej sfére, v oblasti kultúry vzťahov a hodnotových orientácií, sa nám „tá vec“ nepodarila.

NOVOSÁD: Áno, kedysi na začiatku deväťdesiatych rokov som písal, že naše „dobiehanie“ krajín západnej Európy sa dá modelovať pomocou starogréckeho príbehu o bystronohom Achillovi a korytnačke. Achilles beží síce rýchlejšie, korytnačku však nikdy nedobehne. Myslím, že ešte stále sme v situácii toho, kto beží rýchlejšie – alebo o sebe vyhlasuje, že beží rýchlejšie – korytnačka, teda krajiny „starej“ EÚ, je však v nedohľadne. Stačí sa pozrieť na štatistiky. Keď hovorím o tom, že predsa sa len „vec vcelku podarila“, mám na mysli to, že „revolúcia“, „transformácia“, „die Wende“, – závisí od politického postoja, ako to nazveme – si predsa len vyžiadala oveľa menej obetí než sa to dalo predpokladať z perspektívy polovice osemdesiatych rokov minulého storočia. Náklady transformácie boli obrovské, predovšetkým v postsovietskych republikách. Veľké boli aj u nás, nie však také, aby ochromili vývojový potenciál spoločnosti. Pokiaľ ide o kultúru vzťahov a hodnotové orientácie, zodpovednosť za súčasný stav nesieme my sami, my ako konkrétne osoby.

GINDL: Práve v súvislosti s tvojimi textami by som to sformuloval takto: rozdiel medzi nami je v tom, že pokiaľ ide o makroštruktúry, ako-tak to vyšlo. Iná vec je však, ak sa pozrieme, čo sa odohráva v mikroštruktúrach.

ZAJAC: V *Krajine bez sna* ma viac zaujímali vzťahy v mikroštruktúrach, teda konkrétne prejavy v konkrétnej spoločnosti. Na makroúrovni sa „tá vec“ v podstate podarila. Napokon, bol som dosť intenzívne pri tom v roku 1989 aj v roku 1998 a nebudem si zapierať nos medzi očami. Slovensko sa dostalo na civilizačnú trajektóriu krajín, ktoré môžeme z dnešného pohľadu označiť za úspešné, aj keď to neznamena automatickú platnosť do budúcnosti. Ale zároveň sledujem, ako sa každodenné sociálne vzťahy devastujú. Vidím, ako sa nedodržia alebo notoricky porušujú pravidlá, ako sa pohybujeme na krajnej hranici zákonov, vidím ako funguje slovenský protekcionizmus, klientelizmus a korupcia, ako neplatí autorita pravidiel, ale osôb – ako to napísal Karl Kraus už o Rakúsko-Uhorsku, každý „si to chodí vybaviť“. Ale mení sa aj európsky „najlepší z možných svetov“. Veľmi zreteľne to vnímam v Nemecku, ktoré má veľké problémy s vnútornými zmenami, ale platí to aj o Francúzsku. A pritom by mali byť obe krajiny motorom EÚ. Tieto problémy budú ešte narastať a Slovensko ich takmer vôbec nerefektuje. Na diskusii o Ústave Európskej únie ma nezaráža ani tak malý počet tých,

čo ju kriticky reflektujú ako to, že táto kritická reflexia sa odbavuje mávnutím ruky. Ale porušovanie Paktu stability, zablokovanie voľného pohybu služieb, maximálny štyridsať-osem hodinový pracovný čas – to všetko sú fakty európskeho protekcionizmu, ktoré sa zakrývajú vzletnými rečami. U nás neexistuje o kľúčových otázkach intelektuálny diskurz, vedie sa zákopová vojna.

GINDL: Dobré, ale toto je jeden z kľúčových problémov, o ktorých sme my dvaja zatiaľ hovorili. Lebo aj tá, povedzme, mediálna krajina je štruktúrovaná tak, že ten druhý názor v nej nie je vítaný. A v podstate neexistuje nejaké stredisko, časopis alebo médium, kde sa tieto názory konfrontujú.

ABRAHÁM: Peter, vráťme sa k tvojmu vnímaniu tejto spoločnosti. Pretože s celou tvojou kritikou súčasného diania v mikroštruktúre, by som v intelektuálnej rovine viac-menej súhlasil. Ale mňa na tom trochu znepokojuje to, že toto je vnímanie spoločnosti, kde veľmi jasne popisuješ, ako je všetko zdevastované: „kultúra vzťahov, postojov, hodnôt, identít a inštitúcií“, ako píšeš, prispôsobivosť atď. To môžeš napísať o tejto spoločnosti, o ktoromkoľvek období v jej minulosti až do súčasnosti. Ale mne sa to nezdá ako reflexia. Práve naopak, toto je vlastne určitá kritika spoločnosti, ktorá má a bude mať vždy svoje miesto v našej spoločnosti, hoci budeme už, povedzme, päťdesiat rokov v Európskej únii. Ale nereflektuje ju. Je to statická reflexia, ktorá nevníma posun v spoločnosti. A ten pohyb, ktorí v tejto spoločnosti nastal a o ktorom si povedal, že v makroštruktúre prebehol, musí reflektovať aj zmeny v mikroštruktúre. A zdá sa mi, že kým budeš toto odmietať, tak akoby si celej tejto spoločnosti nedal šancu. Akoby si to považoval za jej údel a neexistuje šanca dostať sa zo všetkých tých negatív, ktoré spomínaš. V mnohých veciach, samozrejme, zmeny sú. A k tomu môžeme zaujať rôzny postoj. Nakoľko tu existuje rodinkárstvo, nakoľko sa „bývalí“ gaunerí už boja urobiť niečo, čo by predvčerom ešte bez problémov urobili, nakoľko sa už politici potrebujú prezentovať navonok, potrebujú si spraviť imidž, na čo pred pár rokmi úplne kašľali a robili si, čo chceli. Čiže sú tu posuny, ktoré akoby si odmietať vnímať. A musím povedať, že ako keby ti to istým spôsobom vyhovovalo, že spoločnosť je v tom mikrosвете v absolútnom marazme. Ako keby si neregistroval alebo skôr nechcel registrovať, že spoločnosť je v pohybe, že sa mení. Možno sa mení k horšiemu, to je diskutabilné, ale v každom prípade, zdefinovať to v týchto fixovaných spodných negatívach je podľa mňa zjednodušené.

ZAJAC: Ak si myslíš, že zaujať kritický postoj je jednoduché, tak to skús (smiech). Uvidíš, že to má tiež svoju cenu. V posledných šiestich-siedmich rokoch prevládol pocit, že dnešné chyby a nedostatky sú sprievodným znakom celkového úspechu. Počúvam to v častých výrokoch typu: „Áno, všetko to, čo hovoríš, je pravda, ale...“, a za tým príde vymenovanie všetkých úspechov. Môj postoj je opačný: „Áno, toto a toto sa dosiahlo, ale...“. Za mojím ale prichádzajú problémy a zauzlenia“. Jednoducho, kritický postoj pokladám za produktívny, lebo jeho horizontom nie je prítomnosť, ale budúcnosť, neupína sa len k tomu, čo je, ale najmä k tomu, ako by to malo a mohlo byť.

ABRAHÁM: Raz si vyslovil zaujímavú myšlienku, že ešte v ďalších voľbách to bude svojím spôsobom znovu vláda tých ficov a ruskov, že v medziľudských mikrovzťahoch to pôjde ešte nižšie, ale že v nasledujúcich volebných obdobiach už príde akási kryštalizácia, spamätanie sa. Je to zaujímavá myšlienka, vysvetli, ako by k tomu došlo. Dokonca sa mi to zdá ako nad-

viazanie na tvoju knihu Sen o krajine a nie na Krajinu bez sna. Očividne teda ešte nejaký sen máš.

ZAJAC: Môj postoj za posledných sedem-osem rokov, ktoré kniha reflektuje, vyplýva z názoru, že veľká časť odbornej verejnosti, médií, intelektuálov, pre ktorých bol Mečiarov režim neprijateľný ako autoritatívny režim so sklonom k diktátorstvu, urobila pred rokom 1998 prešlap, ktorý sa nám teraz vracia. Začala „svojim politikom“ už pred voľbami v roku 1998, ale najmä po nich, veľa vecí tolerovať, odpúšťať, pred rôznymi vecami zatvárala oči. A toto zanedbanie základnej intelektuálnej povinnosti byť kritickým reflexom doby je pre mňa jedným z dôvodov toho, prečo sa nepostavila hrádza zhubným črtám, ktoré nový režim po roku 1998 vyprodukoval. Ako na makroúrovni, tak aj na mikroúrovni. Lebo to sú spojené nádoby. Ľudia sa správajú podľa toho, ako sa správajú politické elity a politické elity sa potom tvária, že sa musia orientovať podľa správania svojich voličov, ktoré je aj krivým zrkadlom ich správania. To je taká diabolská slučka...

EÚ & Amerika

GÁL: Aby sme to trochu posunuli, opýtal by som sa ťa: Myslíš si, že naše budovanie do Európskej únie a všetky tie procesy, ktoré teraz prebiehajú na úrovni Európy, nejakým spôsobom ovplyvnia vnútornú slovenskú politiku? A keď ovplyvnia, akým spôsobom?

ZAJAC: Dnešné Slovensko je Slovenskom girondy. Ak si to dobre pamätám, tak sa označovalo v porevolučnom Francúzsku politické bahno. Až keď sa spamätá, a môže to trvať štyri roky, osem rokov a možno aj viac, začne sa kryštalizovať nový postoj. To je moja hypotéza.

Čo sa týka Európskej únie: celé naše úsilie sa sústredilo na to, aby sa nám do Únie podarilo vstúpiť. Akoby už neostávalo síl pýtať sa, aká je a ako sa v nej máme správať. Ľudia napríklad čoskoro zistia, že nie je jednoduché získať v Európskej únii prácu. Teraz už sme tam, a ten vzťah nebude bezproblémový. Ľudia si začnú klásť iný typ otázok, ako za obdobie tých päťnástich rokov, keď sme do EÚ chceli vstúpiť.

GINDL: Hoci tie otázky si kládol aj pred vstupom. Tú o harmonizácii daní si kladieš teraz, ale napríklad otázky o poľnohospodárskej politike si kládol aj predtým. To, čo som chcel ešte povedať je, že hoci v tvojej knihe sú stovky veľmi dobrých viet, ktoré popisujú situáciu, často sa tam objavuje slovo „obávam sa“ – nielen vo vzťahu k vývoju Slovenska, ale aj celej Európy. A dokonca tam vyslovuješ čosi ako víziu, že stredná Európa bude negatívnym spôsobom infikovať západnú Európu. Čiže na jednej strane, a to viem aj z našich rozhovorov, si za reálnu politiku v reálnom priestore a čase, teda najmä v prítomnosti. A podľa teba sú všetko vízie, utópie a podobne zavádzajúca, ideológiou poznamenaná mátež. Na druhej strane ty sám vyslovuješ jednu pesimistickú víziu. Keby to bolo len varovanie, prijal by som to. Toto je ale veľmi sugestívna vízia, že nás nič dobré nečaká.

ZAJAC: To nie je vízia. To sú fakty. A mne fakty hovoria, že rozdiely medzi americkou a európskou ekonomikou sa za posledných dvadsať rokov prehĺbili. Tie čísla sú naozaj alarmujúce. Len si to radšej nikto veľmi nevšima – okrem ekonómov, ktorí to vedia. Dnes sa už musela skorigovať lisabonská myšlienka, že do roku 2010 sa EÚ ekonomicky vyrovná

Spojeným štátom. Tie nožnice sa skôr budú ďalej roztvárať. To nie sú pre mňa pesimistické vízie, ale základné údaje, umožňujúcu jednoduchú predikciu. V dôsledku ekonomického zostávania sa bude musieť Európska únia zriecť chytľavej, ale podľa mňa od začiatku pomýlenej myšlienky, že sa má stať mocenskou konkurenciou Spojených štátov. To nie sú ani tak vízie, ako skôr habermasovsko-derridovské vidiny. Myslím si, že to, čo dosiahla klasická európska liberálna spoločnosť po druhej svetovej vojne a čo som mal tak rád v roku 1968, keď som to zažil ako študent v Tübingene, sa dnes ocitá na konci svojich možností.

ABRAHÁM: Keď hovoríme o USA, na strane 277 a nielen tam, píšeš, že Ameriku si veľmi vážiš, ale aj rešpektuješ ako protiváhu Európy. Zacitujem: „Američania našli na túto otázku odpoveď v príbehu o federalistoch. Jeho východiskom je myšlienka, že nikto okrem Boha nemôže mať absolútnu moc. Zakladateľským mýtom sa v Spojených štátoch stal príbeh o delbe moci: medzi ľuďmi, jednotlivcami a medzi inštitúciami, medzi záujmami, názormi postojmi a hodnotami, medzi politickou a ekonomickou mocou a mocou verejného utvárania a ovplyvňovania názorov, medzi mocou jednotlivca, rodiny, obce, mesta, štátu či štátov. To tvorí základ americkej slobody. To je to, čo Európe chýba. To je jej Achillova päta. To je,

a ešte len bude, Achillovou pätou Európskej únie.” Chcem sa spýtať, odkiaľ pramení tá nádej v Ameriku a skepsa k Európe. Ak by si vrazil o nejakom neexistujúcom ideáli, grécke *polis*, rímska Republika, bolo by to fajn. Ale o USA dnes máš všetky tieto ideály, ktoré v tej spoločnosti naozaj strašne ťažko nájdeš v reáli. A dokonca si myslím, že ten zakladateľský mýtus nie je ani tak o deľbe moci, lebo to je John Locke a Anglicko, ale je to skôr o otcoch zakladateľoch. Je to o *self-evident truths*, ktoré majú transcendentálne ukotvenie v spoločnosti, kde sa viera v Boha pokladá za fundamentálne východisko. To je Amerika a to je ten základ, ale či to tam ešte existuje, o tom by som pochyboval. Prečo vnímaš Ameriku ako vysnívaný ideál, ako nejakú Atlantídu?

ZAJAC: Celkom iste nevnímam Ameriku ako vysnívaný ideál, a už vôbec nie ako Atlantídu, lebo jej neželám, aby zmizla z povrchu zemského.

ABRAHÁM: A čo tie vety, ktoré som z tvojej knihy odcitoval?

ZAJAC: Hovorím o mýte federalistov a o sile názoru, že nikto z ľudí si nemôže robiť nárok na absolútnu moc. Z toho vyplýva základný etický moment amerického federalizmu, a tým je deľba moci. Okrem toho si myslím, že na rozdiel od Európy, základ ktorej tvorili v posledných dvoch storočiach sociálne revolúcie, základom Spojených štátov sa stala konštitucionálna revolúcia. Vnímal to veľmi ostro už Tocqueville. Ale to neznamená, že Spojené štáty nemajú problémy. Majú a možno najväčšie majú samy so sebou.

ABRAHÁM: Vnímaš tu snahu, ale aj možnosť, že Európa by sa mohla tiež stať federáciou ako USA?

ZAJAC: Rád by som bol európskym federalistom, lebo mám rád federatívne princípy usporiadania štátu, ale myslím si, že európska federácia nie je možná, lebo vývin európskych štátov v 19. a 20. storočí bol celkom odlišný ako v Spojených štátoch.

NOVOSÁD: Dejiny predsa nemôžeme chápať ako to, čo nezmeniteľne určuje náš osud. Vývoj EU smeruje k istej forme federalizmu. Nevidím dôvod, aby sme z možnosti, že EÚ sa rozvíja smerom k federácii robili strašiaka. Skôr je potrebné uvažovať o tom, čo tieto tendencie znamenajú pre rozvoj národných kultúr.

ZAJAC: Som za riešenia, ktoré nevytvárajú novotvary, tak ako ich utvára Ústava Európskej únie. Historická skúsenosť hovorí, že takéto novotvary nemajú šancu na dlhodobejší úspech. Okrem toho si myslím, že vízia Európskej únie, ako jedného štátu, vyplýva z veľmocenských ambícií, ktoré pokladám za nereálne.

NOVOSÁD: Dejiny sú dejinami novotvarov!

GINDL: Ja si nemyslím, že tu ide o veľmocenské ambície, pretože to má skôr sebaobranú tendenciu. Európa reaguje na svetové trendy a na globalizáciu. V tomto svete, kde hrajú kľúčovú rolu Spojené štáty, Čína, Rusko a vytvárajú sa nové bloky, Európa sa musí stať rovnocenným partnerom.

ZAJAC: Eugen, francúzsky sen je aj dnes veľmocenským snom.

ABRAHÁM: EÚ sa vytvorila, aby odstránila tradičnú nemecko-francúzsku nevraživosť, resp., aby vytvorila silné ekonomické spoločenstvo proti komunistickému bloku, ale určite nie ako výplod francúzskych veľmocenských ambícií.

ZAJAC: Ale francúzsky sen udáva tón Európskej únii, udáva tón Ústave EÚ, ktorá v podstate vytvára tradičný model francúzskeho centralizovaného štátu.

GINDL: Dobre. Si kľúčový predstaviteľ čohosi, čo je EÚ, teraz pozeráš do budúcnosti, extrapoluješ fakty, ktoré sú čitateľné. A teraz čo máš robiť, keď vidíš, že to smeruje k tomu, že bude šesť, sedem mocenských blokov. A Európa má predpoklady stať sa mocenským blokom - pozitívnym. To nie je agresia, to nie je imperiálna túžba, to je sebaobranný reflex, nič viac.

ZAJAC: A sebaobranný reflex voči čomu?

GINDL: Aby hrala istú rolu v tom svete. Aby sa nerozsykala.

ZAJAC: Tak potom to nie je sebaobranný reflex, je to reflex mocenského hráča.

ABRAHÁM: Je to sebaobranný reflex voči sebe. Voči svojej minulosti a démonom. To po prvé. Po druhé, spoločná Európa sa môže stať ekonomicky homogénna, ale kultúrne heterogénna – teda mozaika kultúr, ktoré spolu vytvárajú zaujímavý celok. A po tretie, napriek svojej rôznorodosti, Európa má svoj spoločný historický základ, náboženstvo a hodnoty. A práve spoločné hodnoty sa nedajú rozvíjať, ak bude v Európe vojna.

ZAJAC: Myslím si, že Európska únia si zvolila nesprávne svoje priority. Upozornil na to Ralph Dahrendorf. Jej prioritou by mala byť dynamizácia konkrétnych krokov, a nie hľadanie symbolických a vzletných odpovedí, ktoré sú v rozpore s konkrétnou skutočnosťou. Ak Ústava EÚ nebude prijatá, nestane sa nič. Ak bude prijatá, bude brzdu reálnych potrieb.

ABRAHÁM: Ústava EÚ nemá atribúty americkej ústavy, skôr je to sumár noriem, ktoré tu už reálne fungujú. Možno to nie je pútavé čítanie, ale určite to nie je dokument, ktorý má démonické či nedemokratické črty, ako sa ju snažia označiť jej kritici.

ZAJAC: Takúto Ústavu by neprijal nijaký demokratický štát. Chýba jej základné demokratické vymedzenie delby moci medzi exekutívu a zákonodarnú moc, demokratický charakter volieb, teda všetko to, čo tvorí elementárny základ slobôd v demokratickom štáte. To je základ jej konštrukcie, ktorú nemôžu zmeniť ani hry na väčšie či menšie váhovanie hlasov väčších a menších krajín, väčšia alebo menšia miera rozhodnutí, prijímaná konsenzuálne alebo hlasovaním, ani to, že Európsky parlament má väčšie právo hovoriť do legislatívy, ktorá ale spadá v Európskej únii do právomoci exekutívy, čo odporuje základom delby moci v demokratickom štáte.